

YLIOPISTOA OHJAAVAT VOIMAT

JARKKO TIRRONEN

Yliopistot ovat tietoon perustuvassa taloudessa ja yhteiskunnassa yhä keskeisimpiä toimijoita.

Ne tuottavat perustutkimukseen pohjautuvaa ymmärrystä, osallistuvat globaalien ja paikallisten yhteiskunnallisten haasteiden ratkaisemiseen, tuottavat soveltavaa tutkimusta ja innovaatioita sekä kouluttavat asiantuntijoita läpi alojen. Mutta mitkä tekijät ohjaavat yliopiston toimintaa? Seuraavassa katsauksessa pohdin lyhyesti sitä, mitkä voimat ohjaavat yliopistoa ja mikä tekee yliopistosta yliopiston.

Yliopistoa (lat. *universitas*) ohjaavat voimat alkoi- vat kerrostumaan 1000-luvun molemmin puolin. Yliopiston perustana on alusta alkaen ollut opettajien, opiskelijoiden ja myöhemmin tutkijoiden muodostama oppineiden yhteisö (Goodman 1962). Ensimmäiset yliopistot olivatkin korporaatioita, joiden tarkoituksena oli turvata ammattikunnan, kuten juristien tai lääkärien etuja (Tuori 1987).

Noin tuhannen vuoden kehityksen vaikutuksesta yliopisto on 2020-luvulla varsin monimuotoinen sosiaalinen jäsenys, jossa ohjauksen voimat ovat sekoittuneet keskenään. Yliopisto ei ole vapaa vaikutteilta, joita sinne ohjautuu yhteiskunnan eri puolilta. Monimuotoinen yliopisto (engl. *multiversity*) on lähtökohtaisesti moniarvoinen ja sillä on useita ”omistajia” ja intressiryhmiä, jotka vaikuttavat sen toimintaan (Kerr 1963). Toisen maailmansodan jälkeinen aika toi yliopistolle aivan uudenlaisia sisältöjä, muotoja ja tavoitteita. Arto Aniluoto (2020) on tuoreessa väitöskirjassaan osoittanut, että yliopistojen organisaatiomuutokset ovat kiihtyneet erityisesti 1960-luvulta alkaneen kehityksen seurauksena. Usein muutosten hyödyistä tai vaikuttavuudesta ei ole olemassa aukotonta näyttöä. (Aniluoto 2020.)

Monimuotoisen yliopiston uudistaminen yleisellä tasolla saattaakin olla paradoksi, koska yliopisto on kokonaisuus, jonka sisällä on monia sosiaalisia rakenteita ja kulttuurisia jäsenyyksiä. Näillä on usein erilaisia toimintaoletuksia ja toimintatapoja. Fysiikka on oppiaineena tyystin erilainen kuin sosiaalityö. Lääkärejä ja juristeja ei kannata kouluttaa samalla tavalla, eikä myöskään farmaseutteja tai sosiologeja. Yliopisto lohkoutuu jatkuvasti uusiin suuntiin, mutta sen sisällä syntyy myös yhdistelmiä, uusia tieteidenvälisiä tapoja hahmottaa todellisuutta. Ja juuri se on yliopiston institutionaalista ydintä. Yliopisto mukautuu ympäröivän yhteiskunnan muutokseen kuin sien- ten rihmastot, muodostaen oppineisuuden mikroympäristöjä.

Pitkän aikavälin kehityksen seurauksena yliopistoa ohjaavat voimat ovat siis sekoittuneet toisiinsa. Pohjimmiltaan yliopistoa ohjaa tutkimukseen, opetukseen ja oppimiseen kytkeytyvät periaatteet, mutta samaan aikaan myös kunnia, valta, raha, maine, asema ja arvostus. Myös lait ja asetukset, johtosäännöt, hallintokulttuuri, strategiat ja talouden sopimukset sekä yliopiston ulkopuoliset toimijat, kuten ministeriöt, elinkeinoelämä ja yhteiskunnan muut toimijat, vaikuttavat yliopistoon. Näiden yhdistyessä syntyy moniulotteisia ohjauksen kerrostumia ja risteymiä. Yliopisto ei ole vain oppineiden yhteisö, vaan osa laajempaa yhteiskuntarakennetta ja sen tavoitteita.

Korkeakoulutuksen valtaeliiteillä (vrt. Mills 1956) on vanhastaan ollut suuri vaikutus yliopiston ohjauksessa. Traditionaalisessa yliopistossa oppineet miehet, käytännössä siis miesprofessorit, hallitsivat yliopistoa. Suomessa tämä oli trendi vielä 1970-luvulla. Nykyisin valta- ja ohjausrakenne on monipuolistunut ja ohjausvaltaa käyttää monipuolinen joukko ihmisiä, eri uravaiheessa ole-

via opettajia ja tutkijoita, hallinnon työntekijöitä, opiskelijoita ja yliopiston ulkopuolisia asiantuntijoita, kuten muiden korkeakoulujen, julkisen hallinnon tai elinkeinoelämän edustajia. Usein näillä on erilaisia käsityksiä ja tavoitteita yliopiston suhteen. Yliopistoon ja sen hallintaan liittyykin suuria intohimoja, mutta miksi? Mikä tekee yliopistosta kiinnostavan vallan näyttämön. Ehkä se, että tieto on valtaa ja sillä voidaan vaikuttaa, hallita ja erottautua.

Perinteisesti yliopistotyöhön – ajatteluun, lukemiseen, kirjoittamiseen, julkaisemiseen, puhumiseen ja sivistymiseen – on sisällynyt kutsumus. Sitä on luonnehdittu elämäntyöksi (Weber 1919; Shapin 2008). Tämä asetelma muuttui radikaalilla tavalla 1900-luvun aikana. Yliopistotyön eetos muuttui ja tutkimus ei ollut enää vain kutsumus, vaan myös ammattimainen työ. Pienen mittakaavan käsityöläishenkinen tutkimus muuttui suuren mittakaavan organisoiduksi toiminnaksi (Shapin 2008).

Samaan aikaan yliopiston idea uudelleen jäsentyi ja ajatus yliopistosta eliittijä ja pääasiassa miehiä sivistävänä instituutiona muuttui. Yliopistot linkittyivät osaksi valtioiden tavoitteita ja intressejä. Niiden toimintaa laajennettiin ja opiskelupaikkoja lisättiin, erityisesti kun 1940-luvulla syntyneet suuret ikäluokat tulivat yliopistoikään. Yliopistot muuttuivat eliittien yliopistoista massayliopistoiksi (Trow 1974), ne skaalautuivat ylöspäin ja niiden mittakaava suurentui. Yliopistoille syntyi siis 1900-luvulla erityiseksi luonnehdittava yhteiskunnallinen tilaus. Kansallisvaltiot katsoivat hyötyvänsä yliopistoista, mutta tunne oli varmasti molemminpuolinen.

Tämä palveluyliopiston ajatus saatettiin suureen mittaan eri puolilla maailmaa, erityisesti läntisten maiden yliopistoissa. Murrosta tuettiin yliopiston sisäisillä rakenteellisilla muutoksilla, kuten uusilla oppiaineilla ja laitosrakenteella. Nyt 2020-luvulla tämä kehitys on johtanut muun muassa yliopistojen strategiseen johtamiseen, innovaatiotoiminnan vahvistamiseen, markkinointiin ja ”ekosysteemeihin”. Yliopisto on kulkenut varsin kauas alkuperäisestä oppineiden yhteisöstä ja myös käsityöläishenkisestä ”humboldt-snellmanilaisesta” yliopistosta.

Yliopistot näyttämöinä

Yliopistot ovat länsimaiden vanhimpia toiminnassa olevia instituutioita. Institutionaalisen kestävyuden selittäviä tekijöitä on monia. Yksi syy on se, että niiden perustava tehtävä liittyy totuuden tavoittamiseen. Toinen syy liittyy siihen, että yliopistot ovat olleet hyödyllisiä ”hallintovallalle”, niin kirkkoille, kaupunkivaltioille, elinkeinoelämälle, yrityksille kuin valtioille. Kolmas syy on se, että yliopistot ovat muuttuneet ja uudistaneet toimintaansa yhteiskunnan muutoksen mukana, mutta säilyttäneet itsenäisyytensä (Scott 1995).

Yliopistot on läpi historiansa asetettu ratkaisemaan globaaleja, kansallisia, alueellisia tai paikallisia ongelmia. Niitä on asettaneet muun muassa kirkko, tiedeyhteisö, tutkijat, puolueet, elinkeinoelämä, valtio, lobbaajat, kansalaisyhteiskunta ja kaupungit. Yliopistot, kuten ei tiedekään, eivät ole ideologioista vapaita, ”sillä tiede on järjestäytyntä sosiaalista toimintaa ja tarvitsee ihmisiä, jotka ovat motivoituneet tutkimaan ja sisäistäneet tieteen eetoksen” (Ylikoski 2021, 150). Yliopistot ovatkin olleet läpi historian tieteellisten, poliittisten, taloudellisten ja yhteiskunnallisten intressien näyttämöjä. Ja suurimpia draamoja ei ole aina näytelty teattereissa.

Yliopistot ovat siis osa laajempaa valtarakennetta, jota on säädelty yliopiston autonomian, yliopistoyhteisön itsehallinnon ja akateemisen vapauden avulla. Näiden määritelmät voivat vaihdella. Oiva Ketonen totesi suomalaisten korkeakoulujen perustamiseen johtaneista syistä vuonna 1986, että ”korkeakoulut on perustettu poliittisista syistä täyttämään tiettyjä joko valta-, yhteiskunta-, kulttuuri-, kieli-, alue- tai vieläpä puoluepoliittisia tehtäviä” (Ketonen 1986, 25). Yliopisto on siis monimutkainen järjestelmä (systeemi), joka on tiiviisti kiinni sen ulkopuolella olevaan. Tämä suhde tekee yliopistosta enemmän kuin oppineiden yhteisön, ja se myös antaa yliopistolle olemassaolon oikeutuksen yhteiskunnallisesti merkityksellisenä ja vaikuttavana toimijana. Kolmas tehtävä näyttää siis olevan yliopiston ydintehtävä.

Moderni yliopisto on löyhien liittymien instituutio, jonka rakenteen muodostaa monimutkaiseen verkostoon kytkeytyvät intressit (Weber 2012; Clark 1983). Yliopisto onkin sosiaalinen rakenne, kokoelma ihmisen tekemiä sopimuk-

sia, joita voidaan muuttaa ja muokata. Yliopistoa ohjaavat voimat taitavat syntyvät jatkuvan vuorovaikutuksen tuloksena yksilön (opettaja, tutkija, opiskelija), yhteisön (tiedeyhteisö), organisaation (yliopisto, hallinto) ja yhteiskunnan (rahoittajat, yritys-elämä, julkinen sektori, etujärjestöt) välillä. Tämä vuorovaikutus synnyttää uutta ja on siksi tärkeä osa yliopiston toimintaa, uuden löytämistä ja oppineisuutta. Tässä vuorovaikutuksessa on kaksi keskeistä toimintaa ohjaavaa käsitettä: tietämättömyys ja uteliaisuus.

Tietämättömyys

Yliopistossa tehtävä työ syntyy pitkäkestoisen ja pitkäjänteisen älyllisen sitoutumisen tuloksena. Tieteen uutta rihmastoja punovat paikallisessa ja maailmanlaajuisessa vuorovaikutuksessa toimivat ihmiset ja yhteisöt. Yliopistossa ymmärretään ja selitetään kollektiivisesti sitä keskinäisriippuvaa maailmaa, jonka osia olemme ja jossa elämämme. Ranskalainen fysiologi Claude Bernard on sanonut osuvasti: ”taide on minä, tiede on me” (Shapin 2008).

Yliopiston ”vakioitua” perustoimintaa ohjaa siis tieteellisen tutkimuksen prosessit: muun muassa metodit, teorit ja tieteen eetos (objektiivisuus, kasautuvuus, kriittinen lähestyminen, toistettavuus). Mutta metodit voivat myös rajoittaa löytämistä, koska niiden ohjaamana tutkijoilla voi olla taipumus keskittyä siihen, mitä tiedetään (Passig ja Scholz 2007).

Tähän kuvaan asettuu tietämättömyys (*ignorance*), tuntemattoman löytäminen (Firestein 2012). Tehtävä ei ole yksinkertainen, ja mitä enemmän tiedämme, sitä tietoisempia olemme siitä, mitä emme tiedä. Itse asiassa tutkimuksen yksi keskeinen tulos on tietämättömyys. (Gross 2004.) Niinpä esimerkiksi kuuntelemisella ja kysymyksillä on tärkeä rooli tieteen tekemisessä (Firestein 2012, 57). Kuten Max Weber yli sata vuotta sitten totesi jokainen tieteellinen ”täytyminen” tuottaa uusia kysymyksiä (Weber 1919, 7). Tehtävän mittakaava on suuri. Ajatus liittyy siihen, mitä Isaac Newton aikanaan sanoi. Hän totesi, että mitä tiedämme, on pisara, ja mitä emme, on valtameri (Passig ja Scholz 2007). Tässä valtameressä suunnistaminen edellyttää tiedon ohella myös uteliaisuutta.

Uteliaisuus

Yliopistotyö ei ole vain tieteen systematiikkaa, vaan se on myös luovaa: löytämisen iloa, mielikuvitusta, uteliaisuutta ja leikkiä. Monet ideat syntyvät usein hetken oivalluksesta, häiriöstä tai sattumalta. Luovuuden kerrostuminen tietoon ja tietämättömyyteen keikauttaa yliopistoon uusia rihmoja ja säikeitä. Miksi Nobel-palkittu, originelli ja tarinankertoja Richard Feynman nautti fysiikasta? Koska se oli hänen mielestään hauskaa ja siihen sisältyi löytämisen nautinto. Feynman rakasti fysiikkaa ja ongelmanratkaisusta syntyi henkistä mielihyvää. (Shapin 2008, 220.)

Tutkiminen ei ollut Feynmanille puurtamista pakolla, vaan löytäminen piti häntä otteessaan (Feynman 1988). Feynman leikki fysiikalla ja teki asioita, jotka kiinnostivat häntä sellaisenaan (Feynman 1985). Myös akateemikko Risto Nieminen on sanonut, että tutkimus on kuin leikkiä maailman ymmärtämiseksi (Leino 2014). Tähän nivoutuu lapsenomainen uteliaisuus sekä rohkeus mielikuvitukseen ja asioiden ajattelemiseen ennakkolulottomasti totunnaisen ulkopuolella.

Yliopistotyöhön liittyikin vahva henkilökohtainen eetos, vaikka työtä tehdään monesti ryhmissä ja ideat muotoutuvat vuorovaikutuksessa. Henkilökohtainen sitoutuminen on perustava asia yliopistossa. Weberille tämä oli ”palavaa omistautumista” (Weber 1919, 5). Todellisuus saattaakin olla suurempaa, kauniimpaa ja monimutkaisempaa kuin osaamme kuvitella. Sen löytäminen edellyttää syvää uteliaisuutta. Albert Einstein ajatteli, että asioiden taustalla on oltava jotain sellaista, joka on syvästi piilotettu (Panek 2005, 2–10).

Yliopistossa siis etsitään ”palavasti omistautuneena” sitä, mikä on ”syvästi piilotettu”. Yliopisto on tiedon ja oppineisuuden soihdunkantaja, ja kun tietämättömyys ja uteliaisuus kerrostuvat, voi se tuottaa paljon uutta ymmärrystä maailmasta meille kaikille.

Välimatka ohjausvoimiin

Yliopiston yksi keskeisistä tavoitteista on poistaa esteitä totuuden ja sivistyksen tieltä. Tehtävää vaikeuttaa se, että yliopistoa ohjaavat voimat ja näkemykset ovat hajautuneet. Näkemykset eivät aina kohtaa, mutta niiden ei tarvitsekaan, koska yliopisto on moninäkökulmainen vuorovaikutuksen

ja argumentoinnin instituutio. Olennaista on kriittinen etäisyys ohjausvoimiin, myös niihin, joiden lähteenä ovat omat näkemykset ja opitut näkökulmat. Tätä edistää ajatus yliopistosta moniarvoisena, autonomisena ja monimuotoisena instituutina. Yliopisto on siis julkinen tila, jota määrittää toiminnan avoimuus (Lester ja Piore 2004, 161) ja akateeminen vapaus.

Suomeen on varsin nopeasti noin puolen vuosisadan aikana, osana hyvinvointivaltiota, kehitetty yksi maailman laadukkaimmista korkeakoulujärjestelmistä. Se ei olisi onnistunut ilman eri osapuolien sitoutumista yliopiston kehittämiseen ja ilman valtion merkittävää rahoitusta. Yliopistoja harvoin perustetaan tai laajennetaan tuosta vaan, vaan niille on olemassa syy. Se voi olla esimerkiksi poliittinen, taloudellinen, sivistyksellinen tai tutkimuksellinen. Vaikka yliopistot ovat totuuden ja tiedon instituutioita, ovat ne myös lähtökohtaisesti hyödyn instituutioita.

Lähteet

- Aniluoto, Arto 2020: *At Once So Uniform and So Diverse – A Comparative Study of the Organisational Structures of Well-Established European Universities from 1962 to 2013*. Publications of the Faculty of Social Sciences, 176. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Clark, Burton 1983: *The higher education system. Academic organization in cross-national perspective*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Feynman, Richard 1985: Surely you're joking, Mr. Feynman! Adventures of a curious character. *American Journal of Physics* 53, 1214; <https://doi.org/10.1119/1.14087>.
- Feynman, Richard 1988: "What do You care what other people think?" Further adventures of a curious character. Richard P. Feynman. As told to Ralph Leighton. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Firestein, Stuart 2012: *Ignorance. How it drives science*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Goodman, Paul 1962: *The community of scholars*. New York: Random house.
- Gross, David 2004: *Banquet Speech*. David J. Gross's speech at the Nobel Banquet, December 10, 2004. <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/2004/gross/speech/>
- Kerr, Clark 2003/1963: *The uses of the university*. Fifth edition. Cambridge, MA & London, England: Harvard University Press.
- Ketonen, Oivat 1986: *Arvovallan politiikkaa*. Helsinki: WSOY.
- Leino, Raili 2014: Akateemikko Risto Niemisen sormet syhyvät yhä tutkimuksen pariin. *Tekniikka ja talous* 19.2.2014.
- Lester, Richard K. ja Piore, Michael J. 2004: *Innovation – the missing dimension*. Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press.
- Mills, C. Wright 1956: *The power elite*. London, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Panek, Richard 2005: *The invisible century. Einstein, Freud and the search of hidden universes*. London: HarperCollins.
- Passig, Kathrin ja Scholz, Aleks 2007: *A lexicon of ignorance. Everything we don't know so far*. Berlin: Rowohlt Berlin Verlag.

- Scott, Peter 1995: *The meanings on mass higher education*. Buckingham: The society for research into higher education & Open university press.
- Shapin, Steven 2008: *Scientific life. A moral history of a late modern vocation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Trow, Martin 1974: Problems in the transition from elite to mass higher education. *Policies for Higher Education. Conference on future structures of post-secondary education*, Paris: OECD, 51–101.
- Tuori, Kaarlo 1987: Korporaatioprivilegioista tutkimuksen ja opetuksen vapauteen. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.): *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*. Helsinki: Tammi, 63–89.
- Weber, Luc 2012: Universities, hard and soft sciences: all key pillars of global sustainability. Teoksessa Luc E. Weber ja James J. Duderstadt (toim.): *Global sustainability and the responsibilities of universities*. Glion Colloquium Series No 7. Economica: London, Paris & Geneva, 3–14.
- Weber, Max 1919: *Science as vocation*. <http://www.wisdom.weizmann.ac.il/~oded/X/WeberScienceVocation.pdf>
- Ylikoski, Petri 2021: Ideologiat tieteellisessä tutkimuksessa. Teoksessa Ilari Hetemäki, Anna-Kaisa Kuusisto, Maria Lähtemäki & Esa Väliverronen (toim.): *Hyvä ja paha tieto*. Helsinki: Gaudeamus, 141–152.

Kirjoittaja on yhteiskuntatieteiden tohtori ja yliopistotutkija Tampereen yliopistossa (Higher Education Group).